

*Soldaten versieren beeld van vrouw met lans en vrijheidshoed met guirlanden van laurier (1796)
prent naar tekening van Jan Arends | Wikimedia Commons*

Concepten van vrijheid in historisch perspectief

door Fleur de Beaufort

Bespreking van Annelien de Dijn, Vrijheid, een woelige geschiedenis, Alfabet uitgevers, Amsterdam, 2021, ISBN 9789021340098.

Vrijheid was voor de 21^e-eeuwse Westerse burger tot voor kort welhaast vanzelfsprekend. Natuurlijk waren er discussies over de vraag of er voldoende vrijheid was en of iedereen in gelijke mate van z'n vrijheid kon genieten of dat daar (nog) meer overheidsinterventie voor nodig zou zijn. Sinds het uitbreken van de coronapandemie is onze vrijheid herhaaldelijk ingeperkt op een wijze die we voor deze crisis waarschijnlijk niet voor mogelijk hadden gehouden. Van

hogehand werd de laatste maanden bepaald – soms als dringend advies, soms als gesanctioneerde verplichting – hoeveel mensen we thuis zouden mogen ontvangen, of we toegang tot niet-essentiële winkels hadden, naar de kroeg konden of buiten de deur een hapje mochten gaan eten, ja zelfs aan de vrijheid ons überhaupt op straat te begeven werd met de invoering van de avondklok getornd.

Het was – en is – uitgerekend een liberale premier die deze (forse) inperking van individuele vrijheden oplegde en ook moest verdedigen. Hij deed dit door het collectieve belang van de inperkingen te benadrukken. Bovendien schetste hij herhaaldelijk het 'duivelse dilemma' dat de vrijheid van de één niet

ten koste mag gaan van de vrijheid van de ander of van anderen. Mag bijvoorbeeld de vrijheid van de één om zich niet te laten vaccineren, de vrijheid beperken van de groep die dat al wel heeft gedaan? Of mag van degenen die er – in vrijheid – voor hebben gekozen zich niet te laten vaccineren worden verwacht dat zij de daarbij behorende verantwoordelijkheid nemen en afzien van een plaats op de IC als het zover komt of instemmen met een (tijdelijke) inperking van hun bewegingsvrijheid via de zogenoemde 2G-maatregel?

Het zijn geen eenvoudige vraagstukken die als gevolg van de coronacrisis bij herhaling ter tafel komen. Bovendien zijn het vraagstukken die ons en onze vrijheid vrijwel allemaal direct raken. De huidige pandemie brengt het begrip vrijheid steeds opnieuw terug naar de kern van het politieke debat en de dilemma's maken bovendien duidelijk dat vrijheid – zowel individueel als collectief – op diverse manieren geïnterpreteerd kan worden. Annelien de Dijn had geen beter moment kunnen kiezen om haar lijvige werk *Vrijheid een woelige geschiedenis* (oorspronkelijk in het Engels verschenen onder de titel *Freedom. An unruly history*) te publiceren, al is dat natuurlijk min of meer toeval, ze was er immers ruim tien jaar geleden al aan begonnen. Wel kan worden gesteld dat dit boek de lezer niet alleen ruimschoots van historische kennis voorziet, maar daarnaast uiterst actueel is.

De Dijn vraagt zich in haar werk af wat we door de eeuwen heen eigenlijk bedoelen als we het over vrijheid hebben. En op welke wijze is de invulling van het begrip vrijheid mogelijk geëvolueerd? Het draait in het werk

van De Dijn om de strijd tussen twee verschillende interpretaties van het begrip vrijheid. Tegenwoordig zijn we geneigd, aldus De Dijn, om vrijheid vooral te interpreteren als het bezit van onvervreembare rechten binnen een afgebakend privé domein, waarop de overheid geen inbreuk mag plegen. Vrijheid betekent conform deze grotendeels in de 19e eeuw ontstane invulling hoofdzakelijk de inperking van staatsmacht.

Daartegenover plaatst De Dijn het oudere democratische concept van vrijheid. Eeuwenlang betekende 'vrij zijn' in feite zelfbestuur, de mogelijkheid tot deelname aan de democratie. Vrijheid betekende dat men aan niemand was onderworpen, dus ook niet aan een almachtige alleenheerser. Mensen konden alleen vrij zijn indien ze werden geregeerd door wetten waar zij zelf invloed op uitgeoefend hadden, zo de gedachte achter het klassieke vrijheidsconcept. In de woorden van de Nederlandse wolhandelaar en patriot Pieter Vreede: 'Gy kunt niet gezegd worden vry te zijn, zo lange gy selve geen bestuur hebt over uw zelve – over uwe eigendommen – over uw geluk' (De Dijn, 222).

Daar waar de moderne invulling van vrijheid individualistisch is, was de klassieke juist collectivistischer. Het verruimen van mogelijkheden was onderdeel van het klassieke vrijheidsbegrip, evenals het vergroten van het collectief welzijn. Hierbij moet meteen de kanttekening worden gemaakt dat vrijheid eeuwenlang slechts voor een heel beperkt deel van de bevolking was bedoeld. Hele groepen werden uitgesloten van de vrijheid, alle intellectuele – en bij vlagen zelfs modern te noemen – discussies en inzichten over het begrip ten spijt.

In haar ideeëngeschiedenis plaatst De Dijn de twee vrijheidsconcepten tegenover elkaar. De collectieve, democratische variant, tegenover de individualistische. Voor de lezer blijft wel de vraag of er bij de verschillende opvattingen over vrijheid uitsluitend sprake is van een tweedeling. Niet alleen hebben beide begrippen zich door de tijd heen ontwikkeld, maar die ontwikkeling heeft nadrukkelijk ook in relatie tot elkaar plaatsgevonden. Het ontstaan van het moderne begrip van vrijheid kan immers mede als reactie worden gezien op historische ontwikkelingen, nieuwe inzichten en ervaren tekortkomingen in het klassieke begrip.

In feite schetst De Dijn deze wisselwerking zelf ook, wanneer ze de denkbeelden van Benjamin Constant te berde brengt. Constant maakte onderscheid tussen antieke (politieke, collectieve) vrijheid en moderne (burgerlijke, individuele) vrijheid. Antieke vrijheid was voor Constant een 'actieve en voortdurende participatie in collectieve macht' die samenging met de 'volledige onderwerping van het individu aan het gezag van de gemeenschap'. De moderne vrijheid daarentegen was individueel van aard en zag toe op 'vreedzaam genot en particuliere onafhankelijkheid' (De Dijn, 290-291).

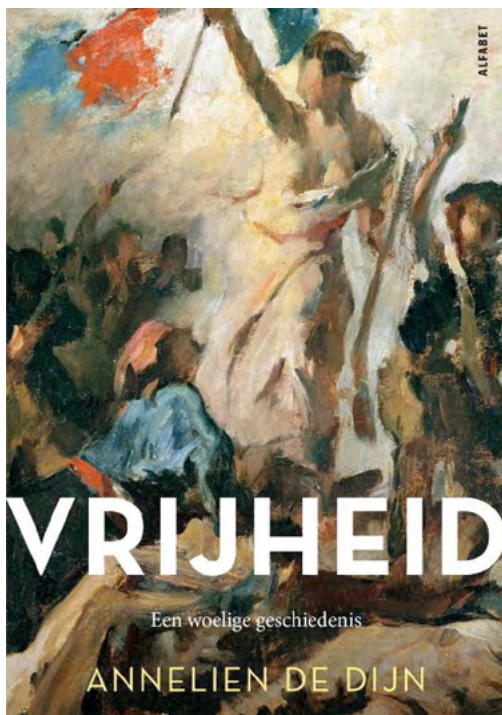
Aanvankelijk leek Constant voorstander van de burgerlijke, moderne vrijheid. Het democratische aspect van de antieke vrijheid was aardig in de klassieke stadstaat, maar had in de grote volkrijke staten van het moderne Europa z'n relevantie verloren, aldus Constant. In zijn eigen tijd was het juist zaak de overheid zoveel mogelijk te weren uit het private domein. 'Het is de hoeveelheid macht die we moeten hekelen, en niet

de machthebbers zelf' (De Dijn, 292). De denker besluit zijn essay 'De vrijheid van de antieken in vergelijking met die van de modernen' echter verrassend door te stellen dat beide concepten van vrijheid gecombineerd zouden moeten worden.

Deze omwenteling is alleen te begrijpen tegen de historische achtergrond waarin Constant zijn essay schreef, te weten de mogelijke terugkeer van de absolute monarchie in Frankrijk. Een omvangrijke verkiezingszege van de royalisten in 1815 maakte de mogelijke terugkeer van het ancien regime reëel, tot grote angst van de liberalen. Tegen deze achtergrond kreeg Constant redelijk plotseling oog voor de waarde van politieke vrijheid. Hij vormde daarbij geen uitzondering onder de door De Dijn aangehaalde denkers.

De Dijn eindigt haar boek nogal abrupt met de (ogenschijnlijk toch enigszins teleurgestelde) vaststelling dat sinds 1945 sprake is van een 'krachtige wedergeboorte van het idee dat vrijheid samenvalt met de afwezigheid van staatsbemoeyenis, en niet met democratie' (De Dijn, 389). Isaiah Berlin en Friedrich Hayek worden gepresenteerd als degenen die deze vorm van vrijheid weer op een voetstuk hebben geplaatst. Daarbij behandelt De Dijn deze denkers toch wat te kort door de bocht. Hayek wordt weggezet als rechtlijnige, dogmatische vrijemarkt-denker, terwijl Berlin ervan wordt beticht uitsluitend oog te hebben voor de negatieve vrijheid – de vrijheid van staatsinmenging. Berlin introduceerde echter niet voor niets daarnaast de positieve vrijheid – de voorwaardenscheppende vrijheid die mensen in staat stelt 'meester over zichzelf te zijn'. Berlin zag mensen als sociale en politieke

wezens, en voor hem was de samenleving nadrukkelijk meer dan een opstelsom van individuen. Wel heeft Berlin altijd gewaarshuwd voor de gevaren van een teveel aan positieve vrijheid, waardoor de negatieve vrijheid uiteindelijk het onderspit zou delven. Opnieuw is het hier niet het ene concept of het andere, doch is er sprake van een wisselwerking. Deze naoorlogse positie ten aanzien van vrijheid is later verder uitgewerkt door Ralf Dahrendorf, een denker die helaas geen plaats in het werk van De Dijn heeft gekregen.

Dahrendorf heeft als geen ander laten zien dat vrijheid niet alleen gebaat is bij beperking van de staatsmacht, maar soms juist kan gedijen dankzij bemoeienis van overheidswege. Net als Berlin was ook Dahrendorf be-

ducht voor de wisselwerking die er bestond tussen de noodzaak van voorwaardenschepend ingrijpen teneinde vrijheid mogelijk maken en de terughoudendheid ten aanzien van ingrijpen in de vrijheid.

Vrijheid is een erudiet en vlot geschreven boek geworden, het lezen zonder meer waard. De Dijn omzeilt het gevaar van een traditionele ideeëngeschiedenis, waarin slechts denker na denker de revue passeert, door levendige passages over kleurrijke historische figuren en gebeurtenissen die tot de verbeelding spreken. De aangehaalde bronnen zijn talrijk en overstijgen de *usual suspects* van een geschiedenis over vrijheid.

Het is daarbij wel jammer dat De Dijn zich enerzijds nogal anachronistisch druk maakt over de achtergestelde positie van onder andere vrouwen (de uitsluiting van vrouwen in de Griekse oudheid noemt zij ‘verontrustend’), terwijl ze weinig moeite heeft gedaan verrassende bronnen te zoeken van vrouwen die zich al in een vroeg stadium over de materie hebben uitgelaten. Hier zijn het opeens wel slechts de *usual suspects* die voorbijkomen, zoals Olympe de Gouges, Germaine de Staël, Elizabeth Cady Stanton en Beatrice Webb. De toevoeging van enkele minder bekende namen, zoals bij de mannelijk evenknieën wel is gelukt, had hier echt een mooie aanvulling kunnen zijn. Deze namen zijn te vinden, ze wachten erop aan de vergetelheid ontrukkt te worden.

drs. F.D. de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de prof.mr. B.M. Telders-Stichting en lid van de redactie van Liberale Reflecties.